

Jüdische Präsenz im mittelalterlichen Bern

Die Geschichte

Die florierende Wirtschaft veranlasste den Rat der Stadt Bern um 1250 dazu, auswärtige Geldverleiher, Juden und Oberitaliener, zu berufen. Bald kam es zu ersten Klagen von überschuldeten Kreditnehmern. Als 1293 ein Knabe namens Ruf (Rudolf) ermordet wurde, lastete man diese Untat dem jüdischen Geldverleiher Joel an. Es kam zu einem Pogrom mit Plünderungen, welches mit der Vertreibung der Juden aus Bern endete.

Es gab 1348 wieder Juden in der Stadt, da diese damals im Vorfeld der ersten grossen Pest beschuldigt wurden, die Brunnen zu vergiften und so die Seuche auszulösen. Man nahm sie gefangen, folterte sie und verbrannte sie. 1370 waren wieder Juden in Bern fassbar, allerdings nur als Bürger auf Zeit; neben Geldverleihern gab es mehrere Ärzte. Sie wurden um 1400 erneut vertrieben. Nach dem Stadtbrand von 1405 siedelte der Rat ein letztes Mal Juden an, da man dringend Kapital für den Wiederaufbau Berns benötigte. 1427 wurden sie endgültig vertrieben. Erst nach dem Untergang des Alten Bern im Jahr 1798 durften sich wieder Juden niederlassen. Sie richteten 1812 eine erste Synagoge ein und gründeten 1848 die heute noch bestehende jüdische Gemeinde Bern.

Die Orte

Die Lokalisierung jüdischer Präsenz im mittelalterlichen Bern ist schwierig, sind doch fast alle Spuren getilgt. Man weiss aber, dass die Juden nicht in einem Ghetto lebten, sondern immer über die ganze Stadt verstreut waren. Immerhin ist die Lage des Friedhofs ungefähr bekannt. Er befand sich in der Südwestecke der seit 1256 entstehenden ersten Stadterweiterung Savoyer-Neuenstadt, auf einem Geländestreifen zwischen dem südlichen Stadttor, der Stadtmauer und der heutigen Kochergasse. Sie hiess damals Judengasse, das Tor Judentor. Auf dem Gelände gab es neben dem Friedhof auch ein «Judenhaus», vielleicht das Gemeindezentrum mit Synagoge, Tanzraum, Metzgerei und Schule.

1294 wurde das Areal als Folge des Prognoms von 1293 enteignet, in acht Teile geteilt und an Private verkauft. Ab 1323 kauften Dominikanerinnen das Gelände schrittweise auf und errichteten dort ihr Kloster St. Michael zur Insel.

Die Spuren

Nichts ist übrig geblieben von der mittelalterlichen jüdischen Präsenz in Bern – ausser zwei Fragmenten von jüdischen Grabsteinen. Beide fanden sich in Wiederverwendung als Mauersteine in barocken Gebäudefundamenten. Der eine Stein kam 1888 im Vorfeld der Erbauung des Bundeshauses Ost im Mauerwerk des damals abgebrochenen Inselspital zum Vorschein. Dieses Spitalgebäude war 1718–1724 an der Stelle des mittelalterlichen Inselklosters errichtet worden. Der zweite Stein fand sich 1901 im Fundament eines der für die Erstellung des Bundesplatzes abgebrochenen Gebäude. Beide Steine sind heute im Bernischen Historischen Museum zu besichtigen.

Sandsteinerner Grabstein mit hebräischer Inschrift, vor 1294(?), Bernisches Historisches Museum. Vermutlich war es der Grabstein einer Frau, die Inschrift ist aber stark fragmentiert, so dass weder Name noch eine Jahreszahl zu erschliessen ist.

Heutiger Grundriss der Stadt Bern und die Lage des Judenfriedhofes des 13. Jahrhunderts.

- 1 Stadtmauer der Stadterweiterung Savoyer-Neuenstadt (ab 1256)
- 2 Stadtgraben
- 3 Judentor
- 4 Judengasse
- 5 Gelände des Judenfriedhofes (Grenze gegen Osten unbekannt)
- 6 Dominikanerinnenkloster zur Insel (1528 aufgehoben und zum Spital umgewandelt)
- 7 Heutiges Bundeshaus (Bundeshaus West 1857, Parlamentsgebäude 1902, Bundeshaus Ost 1892)

Ausschnitt aus einer Stadtansicht um 1635 von Matthäus Merian.

- 1 Stadtmauer der Stadterweiterung Savoyer-Neuenstadt (ab 1256)
- 2 Stadtgraben (damals schon grossenteils aufgefüllt)
- 3 Judentor
- 4 Judengasse
- 5 Gelände des Judenfriedhofes (Grenze gegen Osten unbekannt)
- 6 Dominikanerinnenkloster zur Insel (1528 aufgehoben und zum Spital umgewandelt)

עקבות של חיים יהודיים בברן בימי הביניים

הסטוריה

יהודים החלו להתיישב בברן זמן קצר אחרי שנת 1250. הכלכלה המשגשגת המריצה את פרנסי העיר למשך מלווי כספים זרים, בעיקר מצפון איטליה ויהודים. מטעם מאד ידוע על החיים היהודיים בברן בתקופה הזו, מפני שלא נותר כמעט חומר כתוב. ידוע רק שהריבית שגבו הנושים היתה גבוהה ושהלווים, עתירי חובות, התלוננו תכופות בנושא זה. בשנת 1293 נרצח ילד נוצרי בשם רוף (או רודולף). בחפושים אחר האשם, מצאו שער לעזאזל, מלווה כספים יהודי בשם יואל, והעלילו עליו שרצח את הילד לצורך פולחן דתי. העלילה היוותה עילה לפוגרום, מלווה בביזת רכוש יהודי והסתיימה בגרוש היהודים מברן עוד באותה שנה.

כעבור זמן מה הורשו יהודים להשתקע בברן מחדש. כאשר בשנת 1348 פרצה מגפת דבר בעיר, שוב הואשמו היהודים על לא עוול בכפם, הפעם בהרעלת מקורות המים שהביאה להתפרצות המגפה. יהודי ברן נעצרו, עונו ובסופו של דבר גורשו מהעיר.

ידוע שבשנת 1370 שוב גרו יהודים בברן, לא באופן קבוע אלא עם רשיון ושיבה זמני. האוכלוסיה היהודית לא הצטמצמה בתקופה זו למלווי כספים בלבד, אלא כללה גם בעלי מקצועות אחרים. ידוע למשל שהיו ביניהם רופאים רבים. בשנת 1400 נאסרה מחדש ישיבת יהודים בעיר, אך אחרי השריפה הגדולה בשנת 1405, בגלל הצורך הדחוף באמצעים כספיים לשיקום הנזק, שוב הורשו יהודים להשתקע במקום. בשנת 1427 גורשו היהודים סופית מברן. רק אחרי השקיעה של המשטר הישן בשנת 1798, שוב הורשו יהודים להשתקע בברן. בשנת 1812 נחנך בעיר בית כנסת, ובשנת 1848 נוסדה הקהילה היהודית הקיימת עד היום. בשנת 1997 הוכרה הקהילה רשמית על ידי השלטונות.

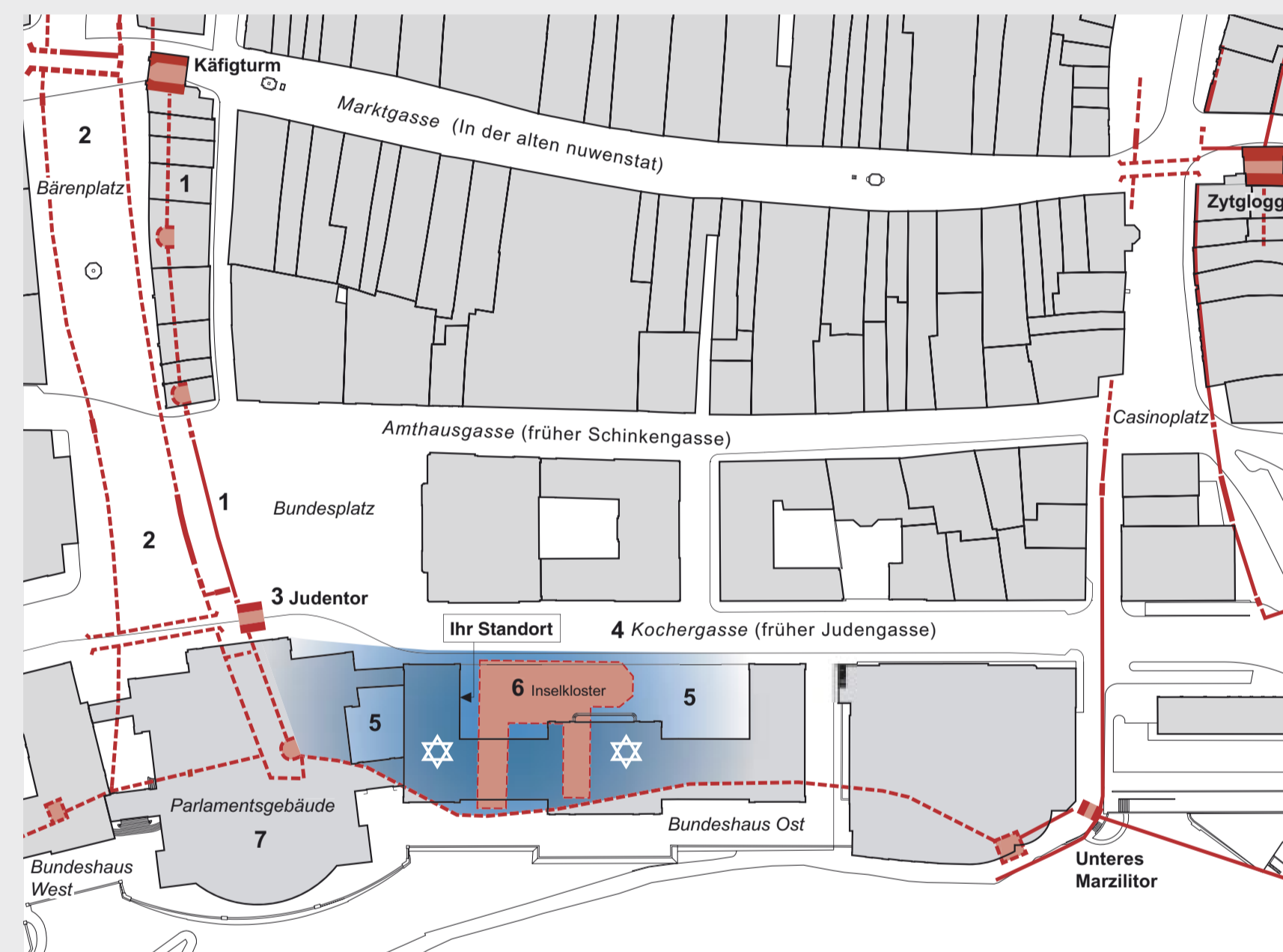
אתרים

המפוי של מושבות היהודים בימי הביניים בברן הוא קשה, מפני שרוב החומר בנושא זה הלך לאבוד מאז 1427. ידוע בכל אופן שהיהודים לא חיו בגטו, אלא יכלו לבחור לעצמם מגורים בכל שטח העיר. ידוע גם מיקומו של בית הקברות היהודי בימי הביניים. בשנת 1256 הורחבה העיר בפעם הראשונה, והרובע החדש נקרא: העיר החדשה של סבוי. בית הקברות היה בפניה הדרום מערבית של הרובע החדש, על רצועת אדמה בין השער הדרומי, לארך חומת העיר ועד לרחוב ששמו היום «קוקרסה». בתקופה ההיא היה שם הרחוב «רחוב היהודים» ושער העיר הדרומי נקרא «שער היהודים». על השטח הזה עמד גם בנין שנקרא «הבית היהודי» שהיה כנראה מבנה קהילתי עם בית כנסת, מקווה, אולם, אטליז ובית ספר. בשנת 1294, בעקבות הגרוש של שנת 1293, הוחרם השטח על ידי השלטונות, חולק לשמונה חלקים ונמכר לקונים פרטיים. משנת 1323 החלו נזירות דומיניקאניות לרכוש את השטח בשלבים ובנו עליו את מנזר מיכאל הקדוש.

ממצאים

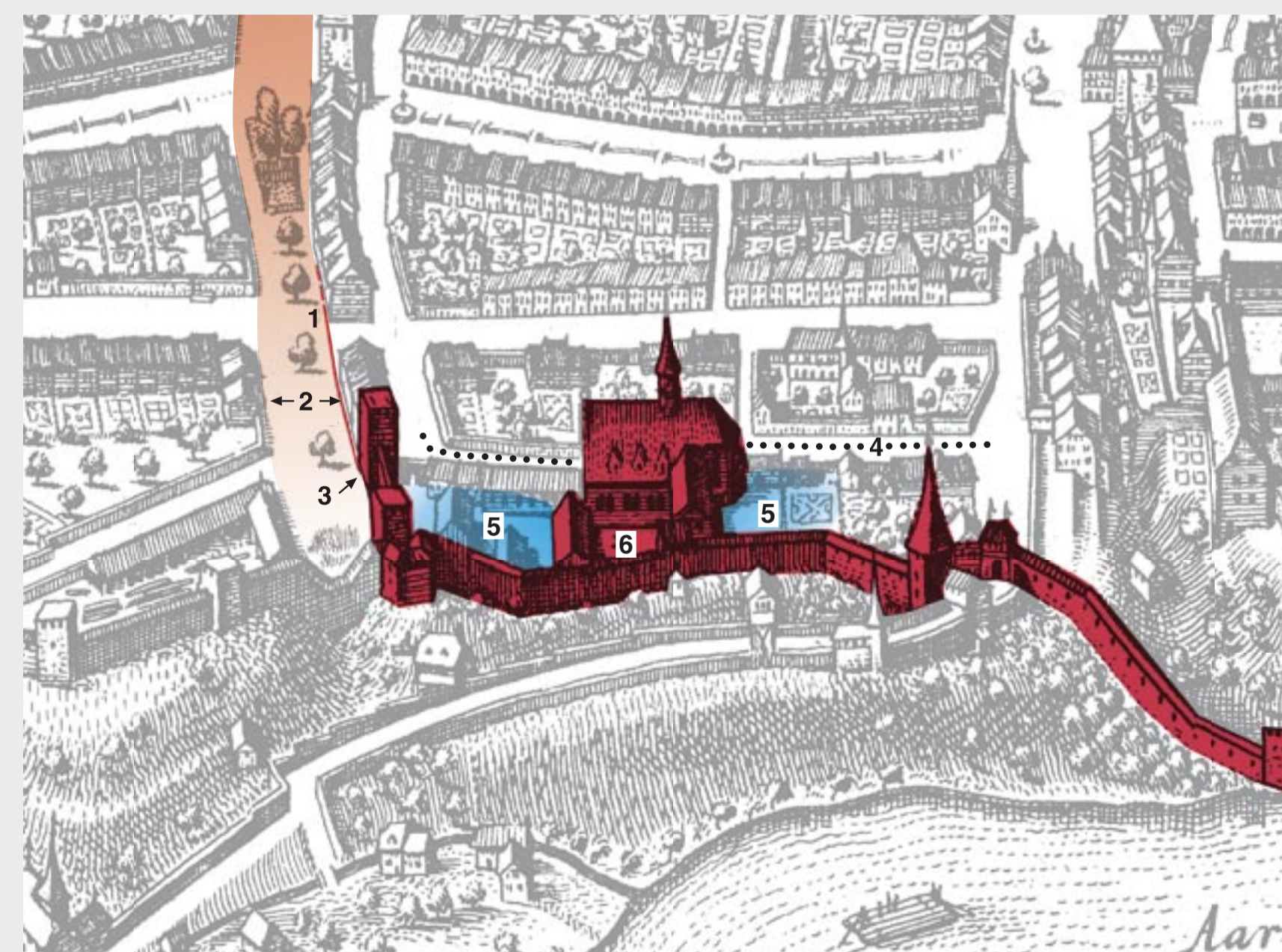
הממצאים היחידים מיהדות ברן של ימי הביניים, שהשתמרו עד ימינו, הם שני שברים של מצבות יהודיות מבית הקברות שהיה בשימוש עד שנת 1293. אחרי הריסת בית הקברות נלקחו אבני המצבות ושימשו לבנין יסודות של בנינים חדשים. אחד השברים נתגלה בשנת 1888, כשנהרס בנין בית החולים הישן, שעל יסודותיו נבנה האגף המזרחי של בית הממשלה. בית החולים נבנה בין השנים 1718–1724 על שטחו של מנזר מיכאל הקדוש מימי הביניים. השבר השני נתגלה בשנת 1901, כשנהרסו הבנינים מתקופת הבארוק, במטרה לפנות את השטח לכינון «הכרך הפדרליטי», מול הבנין המרכזי של הפרלמנט. שני השברים מוצגים היום במוזאון ההסטורי של ברן.

שבר של מצבה מאבן חול עם כתובת בעברית, כנראה מלפני 1294. השבר מוצג במוזאון ההסטורי של ברן. נראה שזאת מצבה של אשה. הכתובת מאד משובשת כך שאי אפשר לקרוא במדויק את השם או את התאריך שחקוקים על האבן.

מפה של ברן מימי הביניים ומיקום בית הקברות היהודי מהמאה ה-13

- 1 תחום העיר אחרי ההרחבה של העיר החדשה של סבוי (אחרי 1256)
- 2 תעלת מגן
- 3 שער היהודים
- 4 רחוב היהודים
- 5 מגרש בית הקברות היהודי (הגבול המזרחי אינו ידוע)
- 6 מנזר מיכאל הקדוש של הנזירות הדומיניקאניות (נסגר בשנת 1528 ובמקומו נבנה יותר מאוחר בית חולים)
- 7 בנין הממשלה כפי שהוא קים היום. (האגף המערבי 1857, בנין הפרלמנט 1902, האגף המזרחי 1892)

קטע ממראה העיר משנת 1635, בציור של מטאוס מאריאן.

- 1 תחום העיר אחרי ההרחבה של העיר החדשה של סבוי (אחרי 1256)
- 2 תעלת מגן (בחלקה הגדול כבר מלאת עפר)
- 3 שער היהודים
- 4 רחוב היהודים
- 5 מגרש בית הקברות היהודי (הגבול המזרחי אינו ידוע)
- 6 מנזר מיכאל הקדוש של הנזירות הדומיניקאניות (נסגר בשנת 1528 ובמקומו נבנה יותר מאוחר בית חולים)